

# GELİŞİM ÖZELLİKLERİNE BAĞLI OLARAK ÇOCUKTA SÖZLÜ MİZAH ANLAYIŞI<sup>1</sup>

Verbal Sense Of Humor In Children Is Depending On Characteristic Development

**Reference:** Keskin, F. (2020). "Gelişim Özelliklerine Bağlı Olarak Çocukta Sözlü Mizah Anlayışı", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, (Issn:2630-631X) 6(32): 869-886.

**Dr. Öğretim Üyesi Filiz KESKİN**

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü, Van/Türkiye  
ORCID : 0000-0003-0489-7938

## ÖZET

İnsan söz, hareket ve biçim açısından çeşitli şekillerde uyumsuz olarak algıladığı şeylere gülmektedir. Uyumsuzlukla karşılaşma ve uyarılma anından, gülme ile sonuçlanan ana kadar insan bilişsel ve duygusal bir çaba içindedir. Çocuğu hedef alan sözlü mizahta ise çocuğun bilişsel ve duygusal gelişimine paralel olarak dil düzeyi ve kavram bilgisi önemli rol oynamaktadır. Özellikle zıt kavramlar, karşıtlıklar, mecazlar, benzetmeler, deyimler, uyaklı sözler, yalanlar, ironiler, fıkra ve bilmeceler çocuk mizahında çocuğun bulunduğu yaş evresine uygun şekillerde kullanılabilirler. Çocuklar kendi aralarında argo, müstehcen ve "tuvalet esprileri" olarak adlandırılan mizaha fazlasıyla ilgi göstermektedirler. Ancak kitap ve televizyon gibi sözselsel, görsel ve işitsel mecraların içeriklerinden sorumlu olan denetleyiciler, "çocuğu korumaya yönelik" bir refleksle bu türden mizahı kullanmamaktadırlar. Mizahı anlamlandırma süreci bilişsel ve duygusal bir süreç olduğundan, ilk olarak çocuk mizahının bilişsel ve duygusal zekâ temelinde işleyişi üzerinde durulmuştur. Özellikle çocuk tiyatrosu ve çocuk yazını mecralarında ürünler verecek olanlara ipuçları sunmayı amaçlayan bu çalışmada, mizahın sözlü formu ele alınmış; dolayısıyla çocukta gelişim evrelerine bağlı olarak dil kazanımları incelenmiştir. Çocuğun dil kazanımlarının hangi türden sözlü mizah için ne ölçüde yetkinlik sağladığı tartışılmıştır.

**Anahtar Sözcükler:** çocuk, mizah, sözlü mizah

## ABSTRACT

Human laughs at what he perceives as incompatible in various ways in terms of word, movement and form. From the moment of confrontation and arousal to the moment that results in laughter, people are in a cognitive and emotional effort. In verbal humor targeting the child, language level and conceptual knowledge play an important role in parallel with the child's cognitive and emotional development. Especially opposite concepts, opposites, metaphors, metaphors, idioms, rhyme words, lies, irony, jokes and riddles can be used in child humor in a manner suitable for the age stage of the child. Children are more interested in humor, which is called slang, obscene and "toilet jokes" among themselves. However, supervisors who are responsible for the content of verbal, visual and audio media, such as books and television, do not use this kind of humor with a "child protection" reflex. Since the process of making sense of humor is a cognitive and emotional process, the functioning of child humor on the basis of cognitive and emotional intelligence is first emphasized. In this study, which aims to present clues to those who will produce products especially in children's theater and children's literature, the verbal form of humor was handled; Therefore, language acquisitions in the child were examined depending on their developmental stages. The extent to which the child's language acquisitions provide competence for which type of oral humor is discussed.

**Key Words:** child, humor, verbal humor

## 1. GİRİŞ

Mizahı anlamlandırma süreci bilişsel bir süreçtir. Mizahi bir içerikle karşı karşıya kalan kişi için sırasıyla uyarılma, sorun çözme ve sonuçlandırma aşamaları devreye girmektedir. Dolayısıyla işitsel, görüntüsel ya da dilsel bir mizah uyarımı ile karşılaşan kişi, birbiriyle uyuşmayan verileri ya da yapıları anlamlandırmak üzere bilişsel bir çabaya girişir. Bu sürecin, yani anlamlandırma çabası içindeki bilişsel sürecin yoğunluğu, mizahi içeriğin karmaşıklığı ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Sorun çözme evresi ile uyuşmazlıklar çözüme kavuşur. Çözüm ise mizahi yapının karmaşıklığı nispetinde şiddeti değişen gülmeye yol açar (Hamzadayı-Çetinkaya, 2013:492). Diğer yandan McGhee, mizah yetisinin diğer birçok yeti gibi, aynı zamanda -bir duygusal zekâ becerisi- olduğu düşüncesine katılır. Çocuklarda tüm yaşamlarını olumlu yönde etkileyecek mizah duygusu, yaşamlarının ilk haftalarında, bildik "ceee!" oyunuyla gelişmeye başlar (Shapiro, 2013:164). Mizah duygusunun, bilişsel bir gelişim süreci olduğu kadar duygusal bir deneyim süreci olduğu yönünde görüşler fazladır. Çocuklar için mizah düşünüldüğünde, korku, kafa karışıklığı ve aşırı şaşkınlığa yol açan uyuşmazlıklar yerine, eğlenceli bir çerçeve içine yerleştirilmiş mizaha önem

<sup>1</sup> Bu makale 2016 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sahne Sanatları Bölümünde kabul edilen "Çocuk Tiyatrosunda Güldürü Elde Etme Yöntemleri" isimli Doktora Tezi çalışmasından üretilmiştir

gösterilmelidir. İletişimsel sinyallerle inşa edilmiş olan ve aynı zamanda son derece oynak olan bu çerçeve kurulurken ilk olarak eğlence unsuru öne alınmalı, yetişkin mizahının aksine çocuklar için sunulan bağlamsal ipuçları çok ince düşünülmeli, açık ve belirgin olmalıdır (Clikeman-Glass, 2010: 3).

Doğuştan gelen bir yeterlilik düzeyine gereksinim duyan, ancak öğrenmeyle de gelişebilen duygusal zekâ, öfke, üzüntü, korku, zevk, sevgi, şaşkınlık, iğrenme, utanma vs. gibi duygu kümelerini yönetmektedir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, mizahi bir olay, durum ya da şeyi algılamada, anlamlandırıp değerlendirmede, bellek, sözcük dağarcığı, anlama, algılama, sorun çözme, soyut muhakeme, bilgi işleme ve görsel motor becerilerini yöneten bilişsel zekâ (intelligence quotient) yanında duygusal zekâ (emotional quotient) daha önemli bir rol oynamaktadır. McGhee, duygusal ve bilişsel gelişime paralel olarak yaş ilerledikçe anlam ve boyut kazanan mizah duygusunu, çocuğun gelişim evreleri içinde ele almıştır. Ona göre gerçek mizah çocuk iki yaşındayken, sözcüklerin ve nesnelerin simgesel yapılarını anlamaya başladıkça ortaya çıkmaktadır (Shapiro, 2013:165).

McGhee, uyumsuzluğa dayalı mizah anlayışının, bir çocuğun bilişsel gelişimini belirlemede önemli bir değişken olduğunu belirtir (McGhee, 1971: 135). Dünyayı öğrenmeyi ve anlamayı içeren zihinsel faaliyetler olarak tanımlanan biliş sözcüğü, “algılama”, “bellek”, “muhakeme”, “düşünme” ve “kavrama” süreçlerini kapsar. Çocuk, ergenliğe giden gelişim evreleri süresince farklı işlemler kazanmaktadır. Bir gelişim evresinden diğerine geçmesine “özümleme” ve “uyum” mekanizmaları yardımcı olmaktadır. Özümleme, yeni bir obje ya da kavramın, çocuğun daha önceden sahip olduğu kavram veya şemayla birleştirilmesidir. Çocuk her yaşta farklı eylem (aksiyon) ve işlem (operasyon) grubuna sahiptir. Kısaca özümleme, eski bilgi ve alışkanlıkların yeni objelere uygulanması ve var olan şemanın bir parçası olarak yeni olguların kazanılmasıdır (Yavuzer, 1994: 42-44). Çocuğun ruhsal gelişimine ilişkin bu bilgilerden yola çıkarak, çocuğa yöneltilen mizahi uyarıların, onun gelişim özelliklerine uygun olması gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Çocuk, karşılaştığı mizahi bir olay, durum, hareket ya da sözü özümseyebilmek için öncesinde sahip olduğu kavram ve şemalara ihtiyaç duyar. Sözelimi, daha önce hiç fil görmemiş bir çocuktan, farenin kucağında gösterilmiş bir fil resmindeki tuhaflığı kavraması ve gülmesi beklenemez. Mizahın, çocuğun gelişim özelliklerine uygunluğunun yanı sıra, her şeyden önce, karşı karşıya olduğu durumun mizah olup olmadığını anlaması gerekmektedir. Çocuk, “Bu mizah mı, yoksa ciddi şeyler mi oluyor?” sorusunun yanıtını alabilmelidir. (Portael-Truyan, 1996: 33). McGhee, çocukların bu işaretleri anlama konusundaki yeteneklerinin 10-12 aylık dönemlerine kadar geriye gittiğini söylemektedir (McGhee, 2013: 18-19).

Üstün sanatsal yetenekli çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar, bu çocukların mizah duygularının da gelişmiş olduğunu göstermiştir (Tuna, 2012: 31). Bir araştırma ise mizah duygusunun sosyal beceri ve duygusal zekâ ile karmaşık bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Kişinin kendisi ve başkalarının duygularını yönetme ve düzenleme yeteneği olan duygusal zekâ, sosyal etkileşimi başlatma ve başkalarına duygusal destek sağlama potansiyeli taşımaktadır (Yip-Martin, 2006: 1201-1207).

Mizah duygusu ve espri yeteneği, çocuk gelişimi uzmanlarınca oldukça önemsenmektedir. Çocukların sosyal becerilerini geliştirmeleri, beyni uyararak hem öğrenmeyi, hem de öğrenilen şeyin kalıcı olmasını sağlaması, hayal ve merak dünyasına yenilik katıyor olması bakımından mizah önerilmektedir. Bu arada ürettiği basit şakalarla ilgilenmenin de çocukların ilerde daha nitelikli espriler yapmasına olanak tanıyacağı (Aydın, 2012: 9) düşünülmektedir. Çocukların görsel olarak sunulmuş mizahi işaretleri daha çabuk algıladıkları belirlenmiştir. Sözlü mizah, özellikle çocuk mizahında görsel işaretlerle de desteklenmelidir. Bir mizahi durumun anlaşılabilmesi için gerekli olan sözlü ve görsel işaretlerin, -tıpkı karikatürlerde olduğu gibi- bir arada bulunması çocukların bu mizahi durumu daha kolay algılamasına olanak tanıyacaktır (Tsakona, 2008: 1171). Çocuk tiyatrosu da, hem sözlü hem de görsel işaretlerin birlikte yer aldığı bir alandır. Çocuğun mizahı

anlamlandırma süreci, bazen bir yetişkinin katılımıyla bir çeşit onaya da ihtiyaç duymaktadır (Masten,1986: 462).

## 2. ÇOCUKTA DİL GELİŞİMİ VE SÖZLÜ MİZAHİ KAVRAMA YETENEĞİ

Dil, çocuklarda diğer tüm bilişsel işlevleriyle karşılıklı olarak etkileşerek ve biçimlenerek gelişir. Dilin düşünmeyi kolaylaştıran ve belleğin zenginleşmesine olanak tanıyan işlevi, özellikle 3 yaş civarı çocuklarında dilde akıcılık, sözcük sayısında patlama ve iletişim hızında artışa yol açar. Bu, dil ile düşüncenin buluşmasıdır. Dil gelişiminin özünü sesle anlamın buluşması oluşturur. (Korkmaz, 2005: 3). Kendiliğinden gelişen bir süreci kapsayan ve dilin alt bileşenlerini ilgilendiren kuralları bilmeye dayanan normal dil işlemlerine karşılık, bilinçli bir kontrolü gerektiren “üst dil” süreci, daha karmaşık bir zihinsel ve dil bilgisel bir boyut içermektedir. Üst dil kullanımı, dili oluşturan yapılar ve kurallar hakkında bilinçli olarak düşünmeyi, analizler yapmayı gerektirir. Cümleleri sözcüklere, sözcükleri hecelere ve sesbirimlere ayırma, cümlenin dilin bileşenleri açısından doğruluğuna karar verme, sesleri birleştirerek sözcükler oluşturma, uyaklı sözcükler bulma, ses ve sözcük oyunları yapma gibi işlemler, üst dil becerilerini değerlendirmekte kullanılan işlemlerden bazılarıdır. Çocuklarda üst dil farkındalığını, dilin farklı bileşenlerini inceleyen araştırmacılar, bu farkındalığın çocukluğun erken dönemlerinde yavaş yavaş gelişmeye başlayarak, aşamalı olarak ilkökul çağına kadar geldiğini ve 6-8 yaşları arasında hızlandığını belirlemişlerdir (Acarlar-Ege-Turan, 2002: 64).

Çocukların, doğumdan sonra duydukları ve çıkardıkları sesler aşama aşama gelişerek, zamanla yetişkin fonoloji düzeyine ulaşır. Çocuğun duyduklarını henüz anlamamasına rağmen ilk sözcüklerini konuşmaya başladığı görülür. Burada çocuğun dil gelişimi açısından gösterdiği en önemli aşama, ilk anlamlı sözcüğün gelişmesidir. Genel ekonomik ve sosyokültürel düzeylere ve öğrenilen dilin özelliklerine göre değişkenlik gösterse de 3 yaşındaki bir çocuğun 250 kadarını kullanabildiği ortalama olarak 1000 sözcük bildiği düşünülmektedir (Korkmaz, 2005: 8-12).

Çocuklar için karmaşık bir süreç olan dil öğrenme serüveni, işin içine cümlelerin girmesiyle daha da karmaşıklaşır. Çocuklar, cümleleri ve bağlaçları konuşma içinde kullanmadan önce anlamaya başlarlar. Cümleyi anlamak için, sözcüklerin anlamlarını tek tek bilmek yeterli değildir. Sözcüklerin cümle içinde birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde olduklarını da bilmeleri gerekir (Aamodt-Wang, 2014: 81-82). 3-4-5 yaş arasında çocuklar, sözcükler ve kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan edatları anlamaya başlarlar. Yaklaşık 3500-5000 sözcüğü anlayabilen bu yaş grubu, geçmişten konuşabilir; neden-sonuç ilişkilerini anlar; zamanları düzgün kullanır; benzerlikler kurabilirler. Çoğul, tekil, soru, ünlem cümleleri kurabilirler. Konuşmaları yüzde 90 oranında daha anlaşılırdır. 4.5 yaş ve üzeri çocuklarda ise hız, sayı ve zaman kavramlarının daha geliştiği görülür. Düşüncelerini ve öyküleri daha rahat anlatırlar; değişik biçimlerde cümle kurabilir; kendi dil yanlışlarının farkına vararak düzeltebilirler (Karacan, 2000: 267). Yaklaşık olarak 18 bin-20 bin civarında sözcük bilgisi olduğu varsayılan erişkin bir insan yanında 6 yaş çocuğunun 8 bin-14 bin civarında sözcük öğrenmesi olanaklı görülmektedir. Çocukların, okudukları ya da dinlediklerini anlama becerileri, onların sözcük dağarcığının zenginliği ile doğru orantılı bir gelişim izlediğinden, çocuklara yönelik olarak hazırlanan okuma materyalleri ya da tiyatro oyunları, hedef yaş grubunun tahmini sözcük bilgisine nitelik ve nicelik açısından uygun özellikler göstermelidir. Özellikle son yıllarda zaman zaman basılı eserler ve tiyatro oyunlarının hangi yaş grubuna yönelik olduğunun belirtildiği görülmektedir.

Okul öncesi dönemde anlam gelişimi için ilgi sözcükleri ve gösterici sözcükler önem kazanmaktadır. İlgi sözcükleri, nesnelere, olaylar ve kişiler arasındaki ilişkileri belirleyen sözcüklerken; gösterici sözcükler, konuşanın bakış açısından yeri, zamanı ve katılımcıyı işaret eden sözcüklerdir. Dil ile daha karmaşık bir ilişki içinde olan 5 yaş çocuğu, benzetme ve karşılıklı bağ kurmayı öğrenir. Dinlediği yetişkinleri taklit eder, zaman zaman onların hatalarını keşfeder, bazen bu hataları düzeltir (Çiçek, 2002: 119). Bu yaştan itibaren çocukların dil yanlışlarından doğan mizaha açık olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çocuk, okul öncesi dönemde kendiliğinden dilbilgisini edinmeye başlar. 6-7 yaş civarında sembolik ifadelerle doğru bir değişim yaşanırken, 8

yaşındaki bir çocuğun dili, telaffuz ve cümle yapısı bakımından kurallara uygundur. 8 yaşındaki çocuk, gramer bilgisi olmaksızın, cümle kurma yetkinliği açısından yaklaşık yüzde 90 oranında bir yetişkinle aynı özelliklere sahiptir (Yapıcı, 2004: 15). Ancak soyut düşünme becerisinin henüz kazanılmadığı göz ardı edilmemelidir.

Mizahın sözlü formu, anlatıcı ve dinleyici ilişkisine dayanmaktadır. Dinleyicinin mizahı kavrayabilmesi için söylenenin ardında saklı olan, açıkça belirtilmemiş anlamları keşfedip yorumlamaya ihtiyacı vardır. (Clikeman-Glass, 2010: 4-5). Sözlü anlatımda mizahın ortaya çıkması, çocuğun anlatımdaki aykırılığı ve uygunsuzluğu algılamasına bağlıdır. Soyut düşüncenin hızla geliştiği dönem olan 7-11 yaş aralığında çocuk, doğal olarak mizah yeteneği açısından da hızlı bir gelişim gösterir. Problem çözme, bilgi toplama ve akranları arasında zeki görünme yarışı içinde olan bu dönem çocukları, fıkralara ilgi gösterirler ve bu fıkraların ardında yatan asıl espriyi bulma gayreti içine girerler. (Mağden, Tuğrul, 1994: 32). Yeni bilgi ve deneyimlerin, gelişmenin ön koşulu olduğunu düşünürsek, çocukları hemencecik çözecekleri uyumsuzluklarla değil, bir adım ilerde duran problemlerle karşılaştırmanın, gelişimleri adına olduğu kadar, çözüme kavuşturacakları uyumsuzluğun yaratacağı etkinin gücünü katlamak açısından da önemlidir. Yaratılacak mizahi uyumsuzluğun dozunun belirli bir zaman içinde olup bitmesi planlanmış tiyatro oyunlarında iyi ayarlanması ve çocukların kavrayış sürelerini zora sokmadan, oyunun seyrini olumsuz etkilememesine dikkat edilmelidir.

### 3. ÇOCUKTA TEMEL KAVRAMLARIN ÖĞRENİLMESİ VE ZIT KAVRAM BİLGİSİNİN MİZAH ELDE ETMEDE ÖNEMİ

Kavramlar, insanların dünyayı anlaması ve anlamlı ilişkiler kurmasını sağlayan zihinsel araçlardır. Bir başka deyişle kavramlar, dil ürünü soyut düşünce birimleridir. İnsanlar kelimelerden kavramlar oluşturarak düşünürler. Çocuklar kavramsal gelişim dönemlerinde temel kavramları öğrenirler. Bu bilgi birikimi sayesinde sağlamlaşan kavramsal yapı, çocuğun çevresini ve kendini anlama sürecindeki başarısını etkiler (Akçay, 2014: 399). Zıt kavramların öğrenilmesi, mizahı anlamlandırma sürecinin en önemli yanını oluşturur. Bütünüyle zıtlıkların yol açtığı uyumsuzluktan ileri gelen mizah, öncelikle olan ve olması gerekene ilişkin temel kavramların bilinmesine ihtiyaç duyar. Mizahi bir olgunun anlaşılıp anlaşılmaması da doğal olarak bu bilgilerin varlığına bağlıdır. Bir yetişkin için daha karışık bir durum olan bu kavrayış düzeyi, mizahi durum ya da olayın özelinde yetişkin algı ve bilgileri gibi değişkenlerle daha ileri boyuttadır. Sözelimi güncel politik olaylar, hayat deneyimi ya da tarihsel bir takım ön bilgiler, bilişsel ve duygusal gelişimini tamamlamış bir yetişkine daha karmaşık mizahi uyumsuzlukları çözme olanağı tanımaktadır. Çocuk ise daha çok buldukları yaş evresinde kazanmış olmaları beklenen temel zıt kavramların yol açtığı uyumsuzluklarla ilgilenirken, kendi küçük yaşam deneyimlerinin sunduğu basit aykırılıkları algılayabilmektedirler. Bu nedenle çocuk mizahı yaratırken çocuğun aşağı yukarı ne ölçüde ve nitelikte zıt kavram bilgisi olduğu kestirilmelidir. Çocuklukta zıt kavram bilgisinin erken çocukluk döneminde gelişmeye başladığı düşünülmektedir. Sözelimi insanları ve nesnelere tanımlayan “güzel-çirkin”, “uzun-kısa”, “büyük-küçük”, “şişman-zayıf”, “temiz-kirli”, “düz-eğri”, “hareketli-hareketsiz”, “sıcak-soğuk” v.s. zıt kavram bilgileri erken çocukluk döneminde gelişir. Ya da nesne ya da insanın bir mekân içindeki konumunu belirten “altında-üstünde”, “içinde-dışında” v.s. gibi zıt kavramlara ilişkin bilgilerin erken çocukluk döneminde kazanılmaya başlaması beklenir. Bunların dışında zıt kavram çeşitleri şu şekilde örneklenebilir: Zaman bildiren, “önce-sonra”, “bugün-yarın”; miktar bildiren “az-çok”; nesnelere için “dolu-boş”; yine insanlarda duygu durumunu belirten “neşeli-üzgün”, “sakin-öfkeli” gibi örnekleri çoğaltılabilecek bir yığın zıt kavram vardır. Zıt kavramlara örnekleri belli bir kategori altına almaksızın “aynı-farklı”, “açık-kapalı”, “hızlı-yavaş”, “kolay-zor”, “karanlık-aydınlık”, “ters-düz”, “eski-yeni”, “başlangıç-bitiş”, “aç-tok”, “doğru-yanlış”, “yaşlı-geç”, “derin-sığ”, “açık-koyu”... şeklinde çoğaltmak mümkündür (Akçay, 2014: 399). Çocuklara gelişim süreleri içinde kazandırılması amaçlanan kavramlar renk, geometrik şekil, boyut, miktar, yön, mekânda konum, sayı sayma, duygu ve zaman kavramları şeklinde kategorize edilmiştir. Hepsi için geçerli olmasa da kavramlar pek çok kez zıttı bir başka kavramla

karşılanabildiğinden, zıt kavramlar için ortalama bir sayı belirlemek neredeyse imkânsızdır. Bu arada insan, hayvan ya da nesnelere ilişkin “canlı-cansız” zıt kavram bilgisi, daha soyut bir kavrayış gerektirdiğinden çocuk için kafa karıştırıcıdır. Çocuklarda “canlı” kavramının gelişimi 3-7 yaş aralığı gibi uzun bir süreçte farklı şekillerde görülür.

Çocuklar genel olarak ilk başlarda herhangi bir aktivite ve fonksiyonu olan her şeyi “canlı” olarak kabul ederken, 7-8 yaşlarında hareket eden her şeyi “canlı” olarak kabul etmektedirler. Bu yönde yapılan araştırmalar, “hareketliliğin” çocukların zihninde beliren en önemli “canlılık” belirtisi olduğunu göstermiştir (Yeşilyurt, 2003: 85). Diğer yandan duygu belirten kavramlar, çoğu kez somut olarak yüz ve bedende ifade bulduğu için “mutlu-mutsuz”, “öfkeli-sakin” gibi zıt kavramların anlaşılması çocuk açısından daha mümkündür. Biraz daha üst düzey bir kavrayış gerektiren “ilgili-ilgisiz”, “duyarlı-duyarsız”, “sorumlu-sorumsuz”, “anlayışlı-anlayışsız”, “kararlı-kararsız”, “saygılı-saygısız”, “memnun-memnuniyetsiz”, “samimi-samimiyetsiz”, gibi yine örnekleri yığınla çoğaltılabilecek zıt kavramlar, çocuk için bu duygu ve düşüncelerin davranışlara yansıtıldığı ölçüde anlaşılabilir. Kavram derinliği arttıkça, yetişkin kavrayışını gerektiren bir durum ortaya çıkmaktadır. Çocuğun, özellikle duygu belirten soyut kavramları algılayabilmesi ve bu kavramları zıtlık ilişkisi içinde görüp uyumsuzlukları çözebilmesi, oyuncunun yüz ve beden hareketlerini etkili ve doğru şekilde kullanabilmesiyle ilişkilidir.

#### 4. ÇOCUKTA MECAZ KAVRAMI VE BENZETME YOLUYLA ELDE EDİLEN MİZAH

Mecaz ya da metafor, bir sözcüğün bir ilgi ya da benzetme sonucu, bilinen gerçek anlamı dışında, başka anlamlara gelecek şekilde kullanılmasıdır. Ya da başka bir deyişle mecaz, bir şey hakkındaki bilginin, o şeye ait olmayan terimlerle açıklanarak aktarılmasına dayanmaktadır. Bu açıdan mecaz, insan zihninin temsil edici sembolleri kullanmadaki gücünü soyut olarak görmeye ait en göze çarpan kanıt olarak görülmektedir. Mecazı algılamının ilkel şekilleri, çocuklarda tahmin edildiğinden daha erken yaşlarda ortaya çıkmasına karşın, mecazı anlama ve anlayarak konuşma becerisi çok daha geç dönemlerde görülmektedir (Mağden, Tuğrul, 1994: 28). Mecazlarda iki önemli nitelik öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, sözün ya da sözcüğün gerçek anlamı dışında kullanılması; ikincisi ise engelleyici bir ipucunun bulunmasıdır. Örneğin, “göze girmek” deyiminde mecaz vardır. Çünkü “göz” sözcüğü bu deyimde gerçek anlamı dışında kullanılmıştır. Bir insanın, gözün içine girmesi gerçekte imkânsızdır. Burada “göze girmek” deyimini “başkalarının beğenisini ve sevgisini kazanmak” anlamında kullanılmıştır (Yaman, 2012: 13).

Çocukların deyim kavrayışları üzerine yapılan bir araştırma bu konuda ne kadar hassas olunması gerektiğini doğrulamıştır. Yapılan bu araştırma, öğrencilerin anlayış düzeylerinin yaşlarıyla doğru orantılı bir ilişki içinde olduğunu göstermekle birlikte, tüm sınıflardaki öğrencilerin deyimleri anlama kapasitelerinin, açıklama kapasitelerinin üstünde olduğunu göstermiştir. Çocukların deyimleri anlamlandırma süreçleri, başta yaşları olmak üzere, deyimleri şeffaflığı, mizahi öğelerin bağlamsal destek dereceleri ve bu cümlelere aşinalık düzeyleri gibi değişkenlerden etkilenmektedirler. (Spector: 1996: 307). Okuduğunu tekrar okuma şansı ve anlama gayreti içinde fazladan zamanı olmasına karşın çocuğun deyimleri anlamada güçlük çektiği görülmektedir. Sahne ortamında bu durumun yol açacağı sıkıntılı durum görülmelidir.

Bir dile ilişkin kavramsal yeterliliğin önemli ölçütlerinden biri, o dile ilişkin kavramsal kodları bilme ve dolayısıyla mecazları anlama yeteneğidir. Bütünüyle kavramayla ilgili bir sorun olan mecazı anlama, ileri düzeydeki ilişkilerin anlaşılması ve soyut düzenlemelerin kurulabilmesi, mantıklı akıl yürütme becerilerinin kazanılması ile paralellik göstermektedir. Çağdaş bellek teorisyenleri, mecazın anlaşılmasının, öncelikle bir bellek sorunu olduğunu düşünmektedirler. Bu görüşe göre mecazı anlama süreci, bilgilerin uzun süreli bellekten geri getirilmesine dayanmaktadır (Mağden, Tuğrul, 1994: 30). Sözlü mizahın anlaşılması, çocuğun dil ve zihin gelişiminde ulaştığı düzeyle ilgilidir. Mecaz ve mizah, kavramsal boyutta birbirleriyle yakından ilişki içindedirler. Yani birinin varlığı, diğerinin hazır bulunmasına bağlıdır. Mizah, belirli bir anlatım düzeyinde sürdürülen konunun bütünüyle farklı anlatım düzeyiyle birleştirilmesinden oluşmaktadır. Dilsel bir anlam taşıyan mecaz, ifadenin basmakalıp anlamlarını gizlerken, ince bir anlayışın ortaya çıkmasına izin

verir. Bu yüzden mecazın anlaşılma düzeyi, aynı zamanda sözlü mizahın da ortaya çıktığı düzeydir. (Mağden, Tuğrul, 1994: 23-27). Dilin semantik gelişimi, soyut kavramların gelişimiyle doruğa ulaşır. Bir sözcüğün çocuğun dağarcığında yer alması, o sözcüğü bir erişkinle aynı anlamda kullanacağı anlamına gelmemektedir, ancak asıl kavramı kazanmasına yardımcı olmaktadır. 6 yaş öncesi çocukları için bilmeceler bir anlam ifade etmez, ama ilerleyen yıllarla çözmekte zorlansalar da bilmecelerin yapısını kavramış olurlar. Bu durum fıkralar için de geçerlidir. 6-9 yaş arası çocukları fıkralara karşı yalnızca duyarlı iken, fıkralara ve çift anlamlı sözcüklerin yarattığı komikliğe 9-12 yaş aralığında ulaşabilmektedirler. Çocukların fıkranın arkasında yatan esas anlama ve komik unsura ulaşabilmeleri için 12 yaşına gelmeleri beklenmektedir (Korkmaz, 2005: 16). İlkokul beşinci sınıf öğrencilerinin (yaklaşık 10 yaş) okuduklarını anlama becerilerinin ölçüldüğü bir araştırma, oldukça fazla mecaz taşıyan atasözlerini de büyük oranda anlamadıklarını ortaya koymuştur (Özder-Konedralı-Doğan, 2012: 21). Çocukların mecazi derinlik taşımayan benzetmeleri anlayabilmeleri için yalnızca benzetme ilişkisi içinde olan kavramları biliyor olmaları yeterli görünmektedir. Çocuklarda sözcüklerin farklı anlamlarını öğrenme deneyimi uzun bir sürece yayılmaktadır. Öğrendikleri sözcükleri ilk başta önce o kelimenin nitelediği nesne ile ayrılmaz bir bütün olarak kavrayan çocuk, sonradan bu sözcüklerin farklı durumlardaki kullanımlarını genellemeyi öğrenirler. Çocukların benzetme sözcüklerinin hem fiziksel, hem de psikolojik (sembolik, mecazi) anlamlarını kavrayabilmeleri için ise 11-12 yaşlarına ulaşmaları (Mağden, Tuğrul, 1994: 27) gerekirken, -daha önceki yaşlarda yalnızca fiziksel anlamlarıyla da olsa-, benzetmelerin güçlü birer gülmece kaynağı oldukları görülmektedir. Özellikle abartılı benzetmeleri son derece komik bulan çocuklar, yapılan benzetme ses ve beden hareketleriyle desteklendiğinde oldukça gülmektedirler. Sözelimi “lamba gibi burnu olan adam”, “trene benzeyen kırkayak” yalnızca fiziksel anlamların kullanıldığı ve erken yaş çocukları için uygun benzetmelerdir. Çocuk tiyatrosu, güldürü elde etmek için benzetmelere oldukça sık başvurulduğu görülmektedir.

## 5. MİZAH ARACI OLARAK ÖRTMECE SÖZLER

Toplumun hoş görmediği uygunsuz, sert, patavatsız sözcüklerin daha belirsiz, yumuşak ve dolambaçlı başka sözcüklerle ifade edilmesine “örtmece” denmektedir. Utandırıcı veya zor durumda bırakıcı olduğu düşünülen ifadelerin yerine kullanılan zararsız ifadeler diye de tanımlanan “örtmece” de toplum yasakları ve ahlak kurallarına uyma gayreti göze çarpmaktadır. Örtmece anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzı söz konusudur. Toplumların ahlaki, dini ve geleneksel değerlerine aykırı olduklarından, açıkça söylendiklerinde korku veya iğrenme gibi hoş olmayan duygulara yol açabilecek bir takım sözcükler, aynı anlam yüklenmiş başka sözcüklerle ifade edilirler. Ölüm, hastalık, doğüstü varlıklar, vücut organları, boşaltım sistemi, cinsellik, küfür içeren sözcükler örtük anlatım gerektiren farklı bir dil alanıdır (Karabulut-Ospanova, 2013: 124). Pek çok kez “benzetme” ile karıştırılan “örtmece”, bir mizah elde etme aracı olarak da kullanılmaktadır. In yer face gibi oluş amacına özgü özellikler taşıyan bazı yeni tiyatro eğilimlerini saymazsak, genel olarak tiyatro sahnesinde aşırı kaba, küfür içeren ya da iğrenç nitelikte ifadeler yer verilmesi zaten beklenmemektedir. Bu özellikteki sözcük ya da ifadeler üstü kapalı, örtmece sözcüklerle karşılanmaktadır. Konunun mizahla ilgisi de, örtmece yoluyla verilen ifadelerin seyirci tarafından bilinmesinde saklıdır. Sahnede sözü edilenin aslında ne demek olduğunu bilen seyirci, hem iki ifade arasındaki bağı çözmekten, hem de bir şeyin başka bir şeyle ifade ediliyor olmasının biçimsel olarak yarattığı etkiden keyif almaktadır. Özellikle toplum tarafından “ayıp”, “küfür” ya da “argo” sayılan sözcüklerde örtmece yöntemlerinden biri de güldürü unsuru sakıncalı sözcüklerin kasıtlı olarak ses veya şekil değişikliğine uğratarak kullanılmasıdır. Seslerde eksiltme, artırma, ya da yer değiştirme şeklinde yapılan bu tür örtmece yöntemlerine özellikle mizah dergilerinde sıkça rastlamak mümkündür (Demirci, 2008: 31). Bu şekilde yapılan örtmece yöntemine yine tiyatrodaki da başvurulduğu görülmektedir. Örtmece amacıyla oluşturulan sözcüklerin bir müddet sonra yerine kullanıldıkları sözcüğün anlamını taşımaya başladığı ve yeni bir örtme işlemine ihtiyaç duyduğu da görülmektedir. Dilde yaygın ve yerleşik bir anlam kazandıktan sonra örtmece vasıfları kaybolan bu sözcüklerin yerine örtük anlamlı başka sözcükler üretilirler (Karabulut-Ospanova, 2013: 139). Hoş karşılanmayan bir şey için kullanılan bir kelime

başka bir kelimeyle, o da daha sonra bir başkasıyla değiştirilir. Tabudan kaçınmak için kullanılan örtmece kelimesinin kendisi de bir süre sonra olumsuz bir hâl alır ve hoş olmayan durum, kelimeyle değil, nesnenin kendisi ile ilgili olduğu için bu değişim sürecinin sonu gelmez (Türkmen, 2009: 133). Örtmece sözcüklerin çıkış nedenlerinden biri korkular ve tabulardır. Bu yüzden başlı başına ürpertici olan “ölmek” sözcüğünün “vefat etmek”, “dünyaya gözlerini kapamak”, “ahirete göçmek”, “son nefesini vermek”... gibi bir yığın örtmece karşılığı vardır. Örtmece sözcüklerle/ifadelerle, nerede, kim için ve hangi koşullarda söylendiğine bağlı olarak mizahi bir etki yaratılabilir. Örtmece sözcük ve ifadelerin yetişkin mizahı için oldukça iyi malzeme özelliği taşıdığı kuşkusuzdur. Çocukların örtmece sözcük dağarına baktığımızda, örneğin kız çocuklarının cinsel organları için söylenen “kuku”, “kutu”; ya da çocukta korku uyandıracak bir yaralanma durumunun “cıs olmak”, “uf olmak” gibi örtülü şekilde ifade edildiği nadir birkaç örnekle karşılaşırız. Bu durum yine soyut kavrama yeteneğinin çocukluğun son yıllarına rastlıyor olması ile ilgilidir. Ancak çocuk görsel olarak tanık olduğu bir olay veya duruma ilişkin söylenen örtmece ifadeleri kavrama yeteneğine sahiptir. Çocuk örtmece sözcük ya da deyimle tanık olduğu olay veya durum arasında bağlantı kurarak hem yeni bir ifade biçimini dil dünyasına katmış olur hem bir çeşit şifre çözmenin hazzını yaşar hem de aradaki uyumsuzluğa güler.

## 6. MİZAH ARACI OLARAK PARADOKS VE OXYMORONLAR

İfadelerin edebi bağlamsal etkilerine odaklanan paradokslar ve oxymoronlar alıcının dikkatini yakalayarak, bir ifadenin altında yatan anlamları keşfetme olanağı sunarlar. Paradoks ve oxymoronlar birbirlerinden çok ince bir çizgiyle ayrıldıklarından sıklıkla karıştırılan ve çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan anlam uygulama modelleridir. Paradoks bir ifade veya ifadeler grubuyla, oxymoron ise yalnızca iki ya da üç sözcükle yaratılan çelişkilerdir. Paradokslarda, görünüşte doğru kabul edilen ifadelerin anlamca çelişki oluşturduğu görülmektedir. Türkçe sözlüklerde ise yanılmaç, çatışkı, çelişki gibi karşılıkları bulunmaktadır. Bir fikrin tamamen doğru görüldüğü halde yanlış, bazen de tam tersi olarak tamamen yanlış görüldüğü halde doğru olması paradoksu oluşturmaktadır. Başka bir deyişle paradoksta ifade görünüşte doğru olduğu halde, karşı sezgisel bir duruma yol açmaktadır. Paradoks, etimolojik olarak Grekçe kabul, sanı, inanç ve düşünce anlamlarına gelen “doxa” ile ötesinde, karşısında anlamlarına gelen “para” köklerinden oluşmuştur. Grekçede doğruluğu kabul edilen bir fikrin dışına taşan, düşünce açısından geçerli kabullerin sınırlarını aşan ifade anlamını taşır. Bu doğrultuda paradoks, ifadelerin - mantıksal doğruluk değerleri esas alındığında- aynı anda açıkça ispatlandığında çürütülen, çürütüldüğünde ispatlanan mantıksal bir zorunluluğa yol açar. Aynı anda hem doğruluk hem yanlışlık değeri içeren paradoks, aslında aynı anda her iki argümanın da doğru olamayacağı ama aksinin de mümkün olmadığı iki uçlu bir durum ortaya çıkarmaktadır (Hacinebioğlu, 2006: 105-106). Yol açtığı ikilem oyunuyla paradoks, ilk bakışta anlamsız bir görüntü sunarak bir bakıma gerçeği anlatmaya çalışan bir deyiş sanatıdır. Paradokslar, kendi kendileriyle çeliştikleri için başlangıçta kesinlikle yanlış gibi gözükürler. Ancak, sonuçta çelişkinin yalnızca görünüşte var olduğu ve aslında bir gerçeği dile getirdiği anlaşılır. Bu sanat, yarattığı çelişkili görüntü nedeniyle gülmece dili için oldukça elverişlidir. (Usta, 2009: 109). Çelişkili ve zorunlu olarak bir şekilde birbirini doğuran, imkânsız olduğu halde öyle olan bu uyumsuz ve acayip ifade biçimi aynı zamanda mizahi bir nitelik taşımaktadır. Oldukça fazla paradoks çeşidi vardır. Bunlar dil, mantık, matematik, fizik gibi çok sayıda farklı alanda, her alanın kendine özgü önermelerinden üretilmiş paradokslardır. Bu yüzden her bir paradoks, ilgili alanın bilgi kaynakları, metodolojileri ve teorileri ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan her bir paradoksun felsefi bir derinliğe sahip olduğu söylenemez. Bunların bir kısmı dil, mantık ve matematik oyunları denebilecek tarzda eğlencelik paradokslardır (Hacinebioğlu, 2006: 111). Alıcıda şaşkınlığa yol açan, ilginç ve eğlenceli paradokslar, tiyatro izleyicisini etkilemek için de iyi bir yoldur. Ancak oxymoron kadar yüzeysel olmadığı için çocuk algı düzeyini aşan paradokslar, “yumurta mı tavuktan çıkmıştır, yoksa tavuk mu yumurtadan?” örneğindeki kadar basit bir algı gerektirmiyorsa eğer, ancak yetişkin izleyiciye yönelik olarak kullanılabilir.

Oxymoronlar çoğu kez eğlenceli şekilde dramatik bir etki yaratmak için bir araya gelmiş tezat kelime kombinasyonlarından oluşmaktadırlar. Oxymoronda birbiriyle çelişen iki zıt sözcük bir araya gelerek aynı konu ya da gerçeğe hizmet ederler. Bazen bir cümle, bazen de bir paragrafta ifade edilebilen ve alıcısında çözülmesine olanak tanımayan çelişkiler sunan paradokslara nazaran oxymoronlar, çoğu kez basit bir kavrayışla mantıklı bir anlama kavuşturulabilirler. Örneğin “Koca bebek”, davranışları ile bir türlü büyümediği düşünülen yetişkinler için kullanılmaktadır. Üzücü bir olay ya da durumun gölgesinde yaşanan sevinçli ifade etmek için “hüzünlü bir sevinç”; aslında pek çok kimseden akıllı olmasına karşın aptalmış gibi görünen, -Nasreddin Hoca’yla örneklendirilebilecek- “aptal bilge” gibi örnekler çoğaltılabilir. Oxymoronlar, kullanıldıkları duruma göre anlam kazanabilirler. Ya da “namuslu namussuz” çelişkili ifadesinde, kastedilen kişi, namuslu görüldüğü halde namussuzluk yapan, ya da öyle olmak zorunda kalan birini niteleyebilir. Oxymoronlarda yanlış algısal izlenim yaratılmaktadır. “Sessizliğin sesi” örneğinde olduğu gibi sessizliğin sesinin olması imkânsızdır, ama sonuç olarak ortadaki yapı bir duruma ilişkin çözüm bekleyen bir bağlam sunmaktadır (Ruiza, 2015: 201). Türkçeye “ikirciklem” olarak çevrilen oxymoron sözcüğü de etimolojik olarak Grekçeye dayanmaktadır. Sivri, ucu çıkık anlamlarına gelen “oxus” ve tekdüze, aptal anlamlarındaki “morus” sözcüklerinden türeyen oxymoron, “sivri aptallık” olarak tercüme edilmektedir (Güngör, 2014: 103). Sözlü ve yazılı iletişimde birbirine zıt iki kavramın dinleyici/okuyucu üzerinde şaşkınlık yaratan etkileyici ve çarpıcı bir anlatım aracı olan oxymoron, paradoks gibi tezat, ironi, mecaz gibi ifade biçimleriyle de karıştırılabilmektedir.

Yazar, iletilen bilgiye yönelik absürt, gülünç bir his yaratmayı da amaçlayabilir ki bu da daha çok mizahi amaçlıdır. “Sağır edici sessizlik”, “küçük dev adam”, “yaşayan ölü” gibi sayısız oxymoronlarla, ifadenin anlamını güçlendirmek, anlama vurgu yapmak amacı güdülebilir. Sözelimi, “küçük dev adam” kim ve ne için kullanıldığına bağlı olarak, küçücük cüssesine karşılık büyük işler başaran birini nitelemek için kullanılabilir gibi, tüm heybetli görünüşüne karşın ucuz bir durum içinde bulunan ya da bir işi başaramayan birini nitelemek için de kullanılabilir. Birbiriyle doğaları gereği aykırı olmalarına karşın, yaygın biçimde kullanıldığından yerleşmiş olan ve pek yadsınmayan oxymoronlara örnek olarak “kontrollü kargaşa”, “gizli açık”, “plastik kurşun”, “demokrasi imparatorluğu”, “tatlı yalan”, “parlak gece”, “çalışarak dinlenmek”, “korkak kahraman” gibi örnekler verilebilir. Oxymoronlar, bilmece ve tekerleme gibi ilk bakışta saçma ve anlamsız gelen bir yapıyı barındırırken, var olan gerçeğin anlamsal düzeneğinin farklı yönlerini algılama, kavrama ve görme çabası taşırlar. Bu aynı zamanda gülünç, mizah içerikli dünyanın dile yansımalarıdır (Güngör, 2014: 106). Oxymoronları çocuklar için güldürü elde etmede araç olarak kullanmak mümkündür. Bu sava en önemli dayanak, uzun uzadıya söylenen bildik masal girizgâhlarıdır: “...Kalbur saman içinde, ... Develer tellal iken, Pireler berber iken, Ben dedemin beşiğini tıngır mıngır sallıyor iken...”. Çocuklar için oxymoron kullanırken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta soyut anlamlara değil, fiziksel anlamlara yönelik karşıt kavramları bir araya getirmektir.

## 7. ÇOCUKTA NÜKTE ANLAYIŞI VE FIKRALAR

Fıkralar, gülme olayı için özel etki yaratan ama herhangi bir bilgi yükü taşıma amacıyla olmayan küçük metin birimleridir. Gülmecenin başlıca konularından olan fıkralar, akla gelebilecek her çeşit söz sanatını içermelerinin yanı sıra, toplumların kültürel yapılarını yansıtır. Her toplum kendine göre sahip olduğu politik, ekonomik, kültürel özelliklerle bağdaşmayan unsurları çoğu kez fıkralar aracılığıyla eleştirir. Bu anlamda fıkralar alaydan ince yergiye uzanan eleştirel birer yapı taşırlar. Bütün bu yapılar çeşitli dil olayları ile yakından ilgilidir (Özünlü, 1999: 94-95). Fıkralar, serim ve sonuç bölümüne kadar dinleyen ya da okurun zihninde bir metin oluşturur. Aynı şekilde sonuç bölümünün de bir metin oluşturduğu fıkralarda, metinler arasındaki uyumsuzluk ve çelişkiler gülmeceye neden olmaktadır (Kızıltan, 2010: 8). Fıkralar, yapı ve anlam bakımından basit ve birleşik fıkralar diye iki kategoriye ayrılmıştır. Basit fıkralarda yalnızca iki metin; birleşik fıkralarda ise iki ya da daha fazla metin birbiriyle çelişmektedir (Özünlü, 1999: 95). Kısa ve özlü yapıları nedeniyle sonuca çabuk ulaşan fıkralar, okuyanı ya da dinleyeni sıkmadan eğlendirirken, aynı



zamanda sezdirme yoluyla düşünmeye sevk ederler. Fıkralar gücünü pratik ve zekice çözümlerden, hazır cevaplardan ve komiklikten alır. Fıkraların eğlendirici özelliği, gülerken düşündürme işlevi ona eğitici bir nitelik kazandırır. Çarpıklıklar mizahın yarattığı hoşgörü sayesinde fıkralar tarafından incitmeden dile getirilirler. Konusunu insan ve toplum ilişkilerinden alan fıkralar, değer yargıları ve insanlar arası ilişkilerdeki uygulamalar hakkında fikir verirler (Baki-Karakuş, 2014: 791). Fıkralar, halkın estetik algısı ve kültürel kodları hakkında da ipuçları verirler. Sözlü kültür geleneğinden beslendikleri için sürekli bir dinamizm içinde olan fıkralar, bu nedenle her devrin koşullarına göre yenilenirler. Bu yüzden farklı kültürler, coğrafyalar kadar, fıkra aktarıcısının kişisel üslubu ve kendinden bir şeyler katmasıyla değişiklik gösterebilen birbiriyle benzer fıkra varyantları vardır. Fıkralar, genellikle halk arasında kendine özgü özellikleriyle bilinen ünlü tiplere, ya da belli coğrafyaların insanlarına has özelliklere göre şekillenirler. Bektaşî ve Nasreddin Hoca fıkraları ya da İskoç, Meksikalı, Karadenizli fıkraları örnek gösterilebilir. Gülme kuramlarına göre incelendiğinde fıkraların, mutlaka uyumsuz bir durumdan doğdukları görülür. Gülmeyi harekete geçiren temel mekanizmanın uyumsuzluk olduğunu düşünürsek bu zaten gereklidir. Gülme, aynı zamanda gülen kişinin uyumsuz durum karşısında duyumsadığı üstünlük duygusundan ileri gelmektedir. Fıkra kahramanlarının pek çok kez düştükleri aptalca durumlar, kahramanlardan birinin hazırcevaplığının diğeri üzerinde yaratmış olduğu üstünlük duygusuyla kurulan duygudaşlık gibi nedenler üstünlük kuramının ileri sürdüğü kapsamın içine girmektedir. Diğer yandan gülmenin ruhsal ve bedensel boyutu üzerine yoğunlaşan rahatlama kuramının, “bastırılmış ve biriktirilmiş enerjinin aniden ortaya çıkması olarak” tanımladığı gülme mekanizması, fıkralar söz konusu olduğunda da işlemektedir. Genellikle cinsel yasaklar, insanların günlük yaşamlarında istemeden katlanmak ya da yapmak zorunda oldukları görev, davranış ve kurallar zamanla olumsuz enerji birikimleri yaparlar (Şahin, 2010: 264). Yüzyıllar boyunca “nükte” ve “latife” olarak adlandırılan fıkralar günümüzde geleneksel ve modern fıkralar diye iki ayrı kategoride ele alınmaktadırlar. Bunlar bir yanda sözlü kültür geleneğinden doğan ve ağızdan ağıza yayılarak çeşitli varyantlar kazanan geleneksel fıkralar, diğer yanda ise yeniçağın izlerini taşıyan, bazen de biçimsel değişikliklere uğramış modern fıkralardır. Geleneksel fıkra kahramanlarından Temel’in güncel olay ve kavramlara yer vermesi örnek gösterilebilir. Biçimsel olarak değişen modern fıkralara ise soru cevap şeklinde ilerleyerek bilmece özelliği gösterenler ile gittikçe kısalarak bir cümleye sığdırılanlar örnek verilebilir (Sakaoğlu, 2013: 71). Bilmece dönemi çocukları kısa esprilere oldukça ilgi gösterirler. McGhee, çocuk bilmecelerinin iki türlü olduğunu belirtir. İlki klasik kelime oyununa dayanan bilmecedir. İkincisi ise umulmadık şekilde saçma yanıtları olan bilmecelerdir (McGhee, 1974: 553).

Geleneksel ve modern fıkralar üzerine yazdığı makalesinde Sakaoğlu, günümüzde bazı modern fıkraların da, nükte yanı ağır basan geleneksel fıkralar gibi algılamada gecikmelere yol açtığını belirtmektedir. Fıkranın açık olmayan nüktesi, dinleyicide aralıklı olarak algılanabilmekte, gülme tepkisi gecikebilmektedir. Benzer bir durumun tiyatro sahnesinde meydana gelmesinin, izleyicinin algılama ve gülme tepkisi verme süresini sıkıntılı yönden etkileyeceği bilinmektedir (Sakaoğlu, 2013: 74). Diyaloglar peş peşe akarken, izleyicinin bir önceki sahnede söylenen espriyi çözme gayreti içinde olması beklenemez. Çocuk tiyatrosunda nükte gibi ince kavrayış gerektiren mizah kullanırken dikkatli olunmalıdır. Nasreddin Hoca fıkraları görünüşte komik olmakla kalmayıp nükte özelliği taşımaktadırlar. Edebi bir kavram olarak nükte, “şaka yollu mizahi söz” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlam “herkesin hemencecik kavrayamayacağı cinsten, kolay anlaşılmayan, ancak erbabının anlayabileceği, ustaca, zekice söylenmiş söze” karşılık gelmektedir. Kısaca nükte, az bulunurluk, zekâ pırıltısı, kolay anlaşılma, buluş ve incelik esastır (Gönel, 2011: 167). Bu açıklama, nükte kaynaklı mizah ürünlerinin erken yaş dönemi çocuklarına uygun olmadığını söylemek için yeterli görünmektedir. Yine de bu yönde bir takım araştırmalar yapılmıştır. Çocuk gözüyle Nasreddin Hoca’nın değerlendirildiği 10 yaş civarındaki 200 öğrenci üzerinde yapılan bir araştırmada çocukların fıkraları yalnızca eğlence aracı olarak algıladıkları, fıkralardan ders çıkarma konusunda yetersiz oldukları görülmüştür. (Bulut-Kuşdemir, 2013: 109). Yine bir başka araştırma yaklaşık 6-7 yaş aralığında bulunan bu çocukların Nasreddin Hoca

fıkralarını gerek dinleme, gerekse okuma çalışmaları sırasında yeterince anlayamadıklarını ortaya koymuştur. (Kızıltan, 2010: 27). Bu araştırma sonuçları, 10 yaş civarında bulunan başka öğrenciler üzerinde de benzer şekilde sonuçlar elde edilmiş olması nedeniyle şaşırtıcı değildir. Nitekim Nasreddin Hoca ve Keloğlan'a ilişkin bilgi ve algı düzeylerinin 10 yaş civarı çocuklar üzerinde incelendiği bir başka araştırma, katılımcı öğrencilerin Nasreddin Hoca fıkralarında verilmek istenen mesajlara ulaşamadıklarını ortaya koymuştur. Araştırma raporunda, bu yaş çocuklarının henüz soyut işlemler dönemine girmemiş olmaları ve bu fıkraların öğrencilerin seviyesinin üstünde olmaları gerekçe gösterilmiştir (Duran, 2012: 379). Nüktedan kişiliğiyle bilinen Nasreddin Hoca fıkralarının eleştirme ve düşündürme özellikleri, güldürme özelliğinin önüne çıkmaktadır. Gerçekten de kahkaha attırmayan, ama mutlaka dinleyen herkesin yüzünde tebessüme yol açan bu fıkraların her birinin vermek istediği eleştirel ya da düşünsel bir mesajı vardır ve ince bir kavrayış gerektirmektedir. Çocukların Nasreddin Hoca'yı komik bulmalarının en büyük nedeni, fıkralardaki yüzeysel biçimsel uyumsuzluklarla sınırlıdır. Sözelimi "Ye Kürküm Ye" fıkrasında muhtemelen çocuklar uyumsuzluğu yalnızca "Hiç bir kürk yemek yer mi?" noktasında yakalamaktadırlar. İnsanların sahip oldukları maddi değerler oranında değer gördüğünün eleştirisini büyük oranda yapamamaktadırlar. Unutulmaması gereken nokta, çocukların basit fıkraları kavrayış yeteneklerinin bile işlem öncesi dönemi olan 2-6 yaş aralığında büyük oranda gelişmemiş olmasıdır. Çocukların fıkraları anlayabilmeleri için kavramsal ve düşünsel olarak gelişmiş olmaları gerekir (McGhee, 1976: 421).

## 8. GÜLDÜRÜ ARACI OLARAK İRONİ VE ÇOCUK OYUNLARINDA KULLANIMI

İroni, günlük konuşma ve olaylardan, hitabete, felsefeye, edebiyat ve tiyatro gibi söze dayalı sanatlara taşlama, yergi, alay, söz maskaralığı gibi pek çok amaçla sıklıkla kullanılır. Kullanım amacı ve şekli çeşitlilik gösterdiğinden oldukça iyi bir mizah malzemesi olan ironinin tek bir tanımı yapılamamaktadır. Ancak ironiyi yapan ve algılaması beklenen kişi ya da kitlenin mutlaka ince bir kavrayış ustalığına ihtiyacı olduğu bilinmelidir. Nitekim ironi yapmak da ironik bir söz ya da durumu anlamak da zekâ işidir. İroniler temel olarak gerçek ile görünüş, söylenen ile söylenmek istenen arasındaki karşıtlıktan beslenir. (Sokullu, 1997: 24). Kavram olarak ironinin, Yunancada "zekâ" anlamına gelen "eiron" kökünden geldiği bilinmektedir. Yüksek dolayım gerektiren ironi kavramına ilişkin basit tanımlardan bazıları "bilmiyormuş gibi yapmak" ya da "bilinçli cahillik" tir (Yazıcı, 2011: 1312). Türkçe'ye "tersinleme" olarak çevrilen ironi, "etkiyi artırmak için bir şeyin tersini söyleyerek alay etme" diye de tanımlanmaktadır (Şener, 2010: 159). Pek çok kez "alay etmek" le karıştırılan ironi, bu tanımdan da anlaşıldığı üzere pek çok mizah şeklinde olduğu gibi alay etmek için araç olarak görünmektedir. İroni kavramına ilişkin tanımını doğrudan "alay" kavramı ile açıklayan Usta, alayın mizaha katkısının en eski çağlardan bu yana bilindiğini, bu nedenle mizahçıların alaydan sürekli olarak yararlandıklarını belirtir. Beliz Güçbilmez, Fransız sözlük geleneğinin önemli ismi Furetière'nin (17. yüzyıl) sözlüğünden kavrama ilişkin şu tanımları aktarır:

*"İroni- Konuşan kişinin muhatabını küçük düşürmek için, övüyor gibi yapıp onu eleştirdiği ve suçladığı durumlarda kullandığı bir söz hüneri. İroni hem sözcüklere hem de tonlamaya dayanarak yapılır. En çarpıcı ironiler gerçeğin karşıtı ile yapılanlardır. (...) Aldatma ve kandırma anlamına gelir, (...)"* (Güçbilmez, 2005: 12-13).

Alayın, birisini över gibi görünüp, yermek, kinaye yapmak, tarizde bulunmak (bir sözün gerçek ya da mecaz anlamının dışında tümüyle tersini kastetmek) gibi anlamları olduğunu söyleyen ustanın bu indirgemesi, kavramın günlük hayatta ve tiyatro gibi sanatlarda yaygın olarak bu amaçla kullanılıyor olması ile ilişkilendirilebilir. İlgilendiğimiz anlamıyla ironi kavramı kabaca iki biçimde görülmektedir. Bunlar söze ve duruma dayanan ironilerdir.

### 8.1. Sözlü İroni (Verbal Irony)

Morreall, bir oyunda gülme tepkisi almanın en iyi yolunun, bazı kişilerin seyircinin bilip de onun bilmediği bir konuda konuşturulması olduğunu söyler. Hatta basit bir şaka söz konusu olduğunda

bile, dinleyen kişi şakayı anlamadıysa komik olmaktadır. Burada şakaya değil, kavrayış kıtlığına gülünmektedir (Morreall, 1997: 95). Sözlü ironide konuşmalar belli bir amaç doğrultusunda ironik olarak yapılmaktadır. Konuşmacı bir şeyi söylerken başka bir şeyi kastetmektedir. Burada birinci unsur olarak duran konuşmacının karşısında kurban olarak konumlanmış ikinci bir kişi/kişiler vardır. Kurban, ironik olarak söylenen sözler karşısında gaflet içerisinde. İroni kurbanları için bilgisizlik, dikkat verememe, ön yargı, deneyimsizlik ya da duygusal yetersizlik gibi sakatlayıcı engellerden söz edilir (Gökmen, 2015: 1100). Üçüncü unsur ise olan bitene tanık olan gözlemci (izleyici)dir. Kurbanın içinde bulunduğu durumun farkında olan izleyici ironi yapanla gizli bir işbirliğine girmiş olur. İroninin mizahi yanı da bu şekilde açığa çıkmaktadır. Hem söylenen ve kastedilen şey arasındaki uyumsuzluk hem de kurbanın kastedilen şeyi anlamamış olmasının izleyicide yol açtığı üstünlük duygusu gülmeye neden olmaktadır. Sokullu, izleyicinin ironik bir sahne karşısında yaşadığı üstünlük duygusuna özgürlük ve eğlence duygularını da ilave eder. Üstünlük duygusu, görünüşün altındaki gerçeği bilmekten, özgürlük duygusu sahne ile seyir yeri arasındaki uzak açıdan, eğlence ise karşıtlıkları kavramanın verdiği hazdan doğmaktadır. Ancak ona göre ironi aynı zamanda tiyatrunun temel bir öğesidir ve bir çeşit anlaşmaya dayanır. Bu yaşantıda izleyici sahnede gelişen bir başka yaşama tanıklık ederken –bu yaşama karışmasa bile- bilgisiyle denetler. Hem uzak açıdır, oyun izlediğinin farkındadır hem de kurbanı karşı duygudaşlık içindedir (Sokullu, 1997: 25-26). Kurban ve izleyici ilişkisi açısından ironinin insanın duygusal açıdan ele geçiren bu özelliği kurbanın masumiyeti ölçüsünde artmaktadır (Knox, 1972: 54). Ne de olsa komik bir tabloda yer alsın da kurban konumundaki kişi bir zaaf içerisinde. Sözlü ironide ifadenin biçimi çoğu zaman negatif bir görünüm içindedir, ancak ironik niyet negatif olmak zorunda değildir (Pexman, 2008: 286). Sözlü ironi kullanmak aynı zamanda benzetme, mecaz kullanma, sözcüklerin karşılaştırma anlamlarını bilmek ve kullanmak gibi konularda dil ustalığı gerektirmektedir. Sonuç olarak aynı anlamlara gelen iki cümle ele alalım: “*Mesai bitmek üzereyken gittiğim bankanın memuru yardımsever bir şekilde kapıyı yüzüme kapattı*” cümlesinde kullanılan ironinin anlatıma kattığı etki “*Mesai bitmek üzereyken gittim bankanın memuru yardım edemeyeceğini söyleyerek kapıyı yüzüme kapattı*” cümlesinde görülmemektedir (Wilson, 2006: 1723). Bu cümlelerde ironi yapmak için kullanılan anahtar sözcük “yardım etme” dir. Sözcüğün taşıdığı anlamın tersi kullanılarak ironi yapılmıştır. Sözlü ironide ironiyi yapan dolaylı olarak başka bir anlam iletmeye çalışmaktadır ve sözlü ironi alaycı olma eğilimlidir.

Çocukların 5-6 yaş aralığındayken ironik bir konuşmanın asıl niyetini anlama konusunda hızla yetkinleşmeye başladıkları görülmektedir. Çocukların formları ve işlevleri bakımından ironik ifadeleri tanıma becerileri ergenlik döneminde büyük artış gösterir. Çocuklar da tıpkı yetişkinler gibi, bir niyeti göstermek amacıyla işaretler kullanabilir ve ironik bir konuşma yapabilirler. Çocukların bir ifadenin ironik olup olmadığına hükmetmelerinde, ifadelerin çağrışım alanları ve örtülü ifade biçimleri ile konuşmacının ses tonu, tonlama ve vurguları etkili olmaktadır. Yine çocuğun bir ifadenin ironik olup olmadığına varabilmesi konuşmacının kişilik özellikleriyle de ilgilidir. İroni işleyişi açısından yetişkinler için kullanılan metotlar çocuklar için ideal değildir. Sözlü ironi kavrayışı, bilgiyi kavrama ve koordine etme hızına, yorumsal olasılıkları geniş bir yelpaze aralığında değerlendirme bilgi ve becerisine bağlı olarak işler. Karışık sosyal, duygusal ve bilişsel çıkarımlarda bulunabilme yeteneği ise bu işleyiş tarafından gerçekleştirilir. Çocukların ironik bir ifadeyi kavramalarında onların bilişsel gelişmelerinin rolü olduğu gibi, ironik dil duyarlılığı kazanmalarına katkı sağlayacak çevresel deneyimleri de oldukça etkilidir. Çocukların ironik dil kullanımını açısından ifadelerin söyleyiş biçimleri ve zihinsel olarak nasıl kategori edildiklerine ilişkin gözlem ve deneyim fırsatlarına ihtiyacı vardır (Pexman, 2008: 287-289). Çevresi aile ve okulla sınırlı olan çocuk, şayet daha önce ironik bir ifade ile karşılaşmamışsa ifadeyi söylediği biçimiyle anlayabilir. Bu nedenle çocuklara kavram ve ifadelerin farklı çağrışımları olabileceğini gösteren ve dili üst düzeyde kullanma egzersizi sayılabilecek ironik dil kullanımını çocuk için aynı zamanda eğlenceli de olacaktır. Çocuk tiyatrosunda çocuk kavrayışına uygun kavramlar kullanılmak suretiyle mizah unsuru olarak ironinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle halkına karşı acımasız olarak gösterilen kralların ve onları mizahın hoşgörüsü içerisinde alaya

olarak eleştiren soytarların bulunduğu çocuk oyunlarında ironiye sıkça rastlarız. Kralını alaya alan soytarının bu tavrı çocuğun eğlenceli bir şekilde eleştirel ve politik düşünme becerisine temel kazandırmak adına önemlidir. Buradan çocuğun “bir büyüğe ya da bir kişiye karşı alaycı ve küçük düşürücü tavrı olumlayacağı” gibi çocuk zekâsını küçümseyici bir anlam çıkarılmamalıdır.

## 8.2. Durum İronisi (Situational Irony)

Durum ironisi sözler değil, olaylar ve durumların ironik bir tabloyu yansıtması ile olmaktadır. Burada ironi yapan biri yoktur; yalnızca kurban ve gözlemci (izleyici) vardır. Olayların kurban açısından gelişimi ironiktir. Durum ironisi, dramatik ironi, trajik ve komik ironi diye çeşitlendirilmektedir. Dramatik ironide gafil olan ve içinde bulunduğu durumdan habersiz olan kurban vardır. İzleyici ise kendisine önceden sunulmuş olan doğru bilgiler ışığında oyun kişinin yanılığını görür. Bu yanılığın oyun kişinin zafından ileri geliyorsa komik ironi söz konusudur. Eğer oyun kişinin yanılığının kendi yıkımına neden olursa (Kral Oidipus'ta olduğu gibi), izleyiciyi kader ve insanı yöneten üstün güçler üzerine düşünmeye sevk eder. Bu da trajik ironidir. Sözlü ironide ironiyi yapan bir anlam iletmeye çalışırken, durum ironisinde seyirci olaylara ve durumlara anlam vermeye çalışır (Sokullu, 1997: 25- 27). Durum ironileri tiyatro oyunlarında çeşitli şekilleriyle sıkça görülmektedir. Konumuz açısından baktığımızda ise oldukça etkili bir güldürü malzemesidir. Çocuk oyunlarında da güldürü elde etmek amacıyla durum ironileri kullanılmaktadır. Sözlü ironiler gibi durum ironileri de 5 yaştan itibaren çocuklar tarafından rahatlıkla kavranabilmektedir. Hatta çocukların sahnede başına gelen ya da az sonra gelmesi muhtemel olumsuz durumlardan habersiz olan oyun kişilerinin içinde buldukları duruma karşı içtenlikle karşılık verdikleri görülmektedir.

## 9. ÇOCUKTA ALT DİL: JARGON VE ARGO

Çocukların, muhtemelen eski dönemlerde yaşamış yaşlılarından daha fazla sözcük bildikleri düşünülmektedir. Diğer taraftan, her yeni kuşağın ekonomik ve sosyokültürel değişkenlerden etkilenen kendilerine özgü alt dilleri vardır. Küsme-barışma işaretleri, ya da bir şeyin gerçekleşmesi için gerekli sihirli sözcüklerin üretilmesi gibi... Çocuklukta başlayan sözel ritüellerin bir kısmının, gençlik içinden geçerek erişkin argo ve jargonlarına yerleşir. Erişkinlerin daha rahat ve özgürce kullandığı argodan farklı olarak çocukların kullandığı argo daha naiftir. Çok çalışkan öğrenci için kullanılan “inek gibi” argo sözünde olduğu gibi, pek çok çocuk argosu yetişkin döneme ulaşmadan kaybolur. Erişkinlerin çoğu zaman göz yumduğu ve zamanla gelişen bu naif argolar erişkin argosu için bir temel oluşturur. Bu gizli alt dilin gelişmesi grup psikolojisi açısından önemli görülmektedir. Bundan sonra açık-saçık konuşma ve küfür öğrenilir. Ergenlik döneminde patlama yapan bu tip argo ve küfürlü konuşmalar grup içinde kullanılır ve bir kuralı veya yasağı birlikte delmenin keyfini yaşatır (Korkmaz, 2005: 30). Günümüzde çocuk ve gençlerin, özellikle reklam ve dizilerde karşılaştıkları jargonları dillerine doladıkları görülmektedir (Köse, 2012: 224). Ön ergenlik dönemi olarak kabul edilen 9-12 yaş aralığında en göze çarpan nokta, bu yaş çocuklarının mizah kullanımının bilişsel gelişim özelliklerinden çok, mizah katılımcılarının olay ve durumlara ortak bakmalarından ve doğal bir şekilde etkileşimlerinden kaynaklandığıdır. Bu yaş çocukları, arkadaş gruplarıyla ortak gözlemlere dayanan ve okulda kendi aralarında kabul gören - sözgelimi, birine takma ad takmak, gizlice kuyruk takmak gibi komikliklere gülmektedirler (Cunningham, 2004: 108).

Çocuklar, ana dillerinde yer alan söz varlığı unsurlarını, aile, okul ve sosyal yaşam gibi eğitim ortamlarından çok çocuk edebiyatı ürünlerinden kazanır ve dillerini zenginleştirirler (Baş, 2010: 138). Çoğu zaman bir fıkra niteliği taşıyan komik sahnelerde de yöresel ağız, lehçe ya da belli bir topluluğun anlayabileceği jargonlar çok dikkatli kullanılmalıdır (Sakaoğlu, 2013: 74). Tıpkı belli bir meslek ya da sosyal gruba ait jargonlar gibi, bir ya da birkaç kişi arasında geçen ve dinleyici pozisyonundaki diğer kişi ya da kişilerin, espriye kaynaklık eden ve geçmişte yaşanan öyküden habersiz oluşları da anlaşılammaya neden olabilmektedir.

Belirli bir meslek grubu ya da toplumsal grup içerisinde gelişen jargona göre argo daha yaygın olarak bilinmekte ve kullanılmaktadır. Argo ya da küfrü mizah sınırları içine çeken, kullanımındaki zekâ pırıltısı, buluş, ironi ve taşı gedğine koyma gibi özellikleridir. Bu olmadığında argo yalnızca kulak ve beyin tırmalamaktan öteye gitmeyecektir. Kaba saba kimseler için kullanılan “hanzo”, aptal kimseler için kullanılan “hiyarto”, sevgili için “manita”, tombul insanlar için “dobişko”, dışkı için “mok” (örtmece olarak da kullanılır), damardan alınan uyuşturucu için “zemzem” (Usta, 2009: 101). Genelev için “aşağı mahalle” (örtmece var), ilgilendirmek yerine “ırgalamak”, saçsıza “keltoş”, kaba saba, görgüsüz kimseye “kereste”, eşcinselle “top” (Püsküllüoğlu, 1996:26,79,93,142) demek gibi cümle ve metin bağlamında gülmeye yol açan sayısız argo örneği vardır. Özellikle geç dönem çocukları jargon ve argo kullanımına pek meraklıdır. Bununla birlikte erken dönem çocukları için tasarlanmış çocuk tiyatrosunda da güldürü sağlamak için “aptal”, “şişko”, “keltoş” gibi argo sözcüklere sıkça yer verildiği görülmektedir.

## 10. MÜSTEHCENLİK, TUVALET ESPRİLERİ VE ÇOCUK TİYATROSUNDA KULLANIMI

Güldürü elde etme yöntemlerinden bazıları da müstehcenlik ve tuvalet esprileri gibi toplum tarafından ayıplanan, konuşulması yasaklanan davranışlarla yapılanlardır. Ahlaki bir boyut taşıdığından kimi kültür ve çevrelerce son derece katı kurallarla yasaklanan müstehcenlik ve insan bedeninin boşaltım fonksiyonlarını ilgilendiren söz ve davranışlardan doğan mizahın başarısı inkâr edilemez. Bu başarının en büyük nedeni söz konusu yasakların insan üzerinde yarattığı baskının yoğunluğudur. İnsan çocukluğundan itibaren yaşamı boyunca -toplumsal ahlaki kuralların dayattığı şekilde- bedeninin bazı kısımlarını örtmeye, cinsellik çağrıştıran tutum, davranış ve sözlerden kaçınmaya koşullandırılır. Bu nedenle sürekli olarak kendini kontrol altında tutmak zorunda olan insan, mizahın yarattığı özgürlük ortamı sayesinde ani bir şekilde duygu patlaması yaşar. Bu duygu değişimi kapakları kaldırılan bir barajdan deli gibi akan suyun coşkusuna benzer. Tiyatro, müstehcenlik ve küfürlü sözlere dayanan güldürü yöntemlerini çoğu zaman kullanmıştır. Hatta bu duruma geleneksel tiyatromuzda haddinden fazla tanık oluruz. Geleneksel Türk Tiyatrosunda kabalıkların içine açık-saçıklık, bayağılık, utanç verici hareketlerin de girdiğini belirten And, bunların sözlerde olduğu gibi tavır ve hareketlerde de görüldüğünü söyler. Bedenin çıkardığı kokular, dışkılar, cinsel ilişkiler, cinsel sapıklık eylemleri gibi hareketler yer alır (And, 1985: 502). Görüldüğü üzere, geleneksel tiyatromuzda zaman zaman müstehcenliği aşan bir mizah anlayışı hâkim olmuştur.

Özellikle ergen çocuklar arasında tuvalet şakaları ve müstehcen espri ve fıkralar çok popülerdir. Burada kendi bedenlerini yeni tanımaya başlayan çocukların konuya olan ilgi ve merakı yoğun olarak söz konusudur. İnsanın dışkılama ya da işeme gibi boşaltım fonksiyonları ve bel altı esprilerini konu eden mizah, tuvalet esprileri ya da başka dillerde “toilet humour” ya da “scatological humour” olarak bilinmektedir. Özellikle “yellenme” temalı mizahın oldukça eskilere dayandığı düşünülmektedir (Şahin, 2011: 60). Gaz çıkarmak, hareket komikleri içinde söz konusu açıdan oldukça bilindik bir güldürü yöntemidir. Toplum içerisinde gaz çıkarmanın ayıp olduğu yönünde koşullandırılmış çocuklar için bu hareket son derece komiktir. Çocuk yazını ve oyunlarında müstehcenliğe az da olsa yer verildiği görülmektedir. Klişe bir örnek olarak *Kral Çıplak* masalı verilebilir. Yine Ülkü Ayvaz’ın *Yaşasın Gökkuşağı* oyununda don gömlek kalan Kral figürüyle karşılaşırız. Müstehcenlik ve tuvalet esprilerinin özellikle ön ergenlik döneminden itibaren oldukça etkili olduğunu belirtmekle birlikte, çocuk yazınında, çocuğu korumaya yönelik bir gayretle fazlaca yer verilmediği görülmektedir.

## 11. SONUÇ

Mizaha ilişkin çoğu kuram, bir kimsenin beklediği ve gerçekte karşılaşılan arasındaki bir çelişki olarak tanımlanan uyumsuzluğun her türlü mizah için gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Bilişsel teoriye göre de mizah mutlaka bir aykırılığa dayanmak zorundadır. Mizahı anlama -her yaş grubu için- bilişsel bir süreçtir. Kişi mizahi bir durum, söz ya da olayla karşılaştığında, uyumsuzlukları çözmek ve anlamlandırmak üzere bu uyumsuzlukların karmaşıklığı oranında yoğunluğu artan

bilişsel bir deneyim yaşar. Karşılaşılan durumun özgünlüğü ve daha önce karşılaşılmamış uyumsuzluklar taşıyor olması mizahi içeriğin gücünü olumlu yönde etkilemektedir. Yani gülmenin şiddeti, mizahi uyarının yeni biçimlerde ortaya çıkmasıyla doğru orantılı olarak artmaktadır.

Diğer yandan pek çok görüşe göre mizah becerisi aynı zamanda bir duygusal zekâ becerisidir. Her türlü duygu kümesinin yönetiminden sorumlu olan duygusal zekâ, doğuştan gelmekle birlikte öğrenmeyle de gelişebilmektedir. Yapılan bazı araştırmalar, mizahi içeriklerin kavranmasında bilişsel yanında duygusal zekânın daha önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte mizah duygusu, duygusal ve bilişsel gelişime paralel olarak yaş ilerledikçe anlam ve boyut kazanmaktadır.

Çocuğun doğumdan ergenliğe kadar geçirdiği bilişsel süreci ayrıntılı olarak ele alan araştırmacılar, çocuğun her yaşta farklı eylem ve işlem grubuna sahip olduğunu belirlemişlerdir. Dolayısıyla çocuğa yöneltilen mizahi içeriklerin, onun gelişim özelliklerine uygun olması gerekmektedir. Çocuklar, karşılaştığı mizahi bir olay, durum, hareket ya da sözü özümseyebilmek için öncesinde sahip olduğu kavram ve şemalara ihtiyaç duymaktadırlar. Söze dayalı mizahın kavranmasında gerek şart ise çocuktaki dil gelişim düzeyinin, karşı karşıya olduğu aykırılığı kavrayacak derecede olmasıdır. Bu yüzden de çocuğu hedef alan mizahın, çocuğun bulunduğu yaş ve dil düzeyine uygun olması gerekmektedir.

Çocuğa yönelik söze dayalı mizah elde etmede, çocuklarda temel kavramların ve zıt kavramların bilgisi önem taşımaktadır. Zıt kavramların öğrenilmesi, mizahi anlamlandırma sürecinin en önemli yanını oluşturur. Bütünüyle zıtlıkların yol açtığı uyumsuzluktan ileri gelen mizah, öncelikle olan ve olması gerekene ilişkin temel kavramların bilinmesine ihtiyaç duyar. Mizahi bir olgunun anlaşılıp anlaşılmaması da doğal olarak bu bilgilerin varlığına bağlıdır. Bu nedenle çocuk mizahı yaratırken çocuğun aşağı yukarı ne ölçüde ve nitelikte zıt kavram bilgisi olduğu kestirilmelidir.

“Bir sözcüğün bir ilgi ya da benzetme sonucu, bilinen gerçek anlamı dışında, başka anlamlara gelecek şekilde kullanılması” anlamına gelen mecazlar, sözlü mizah elde etme yollarından biridir. Mecazı algılamının ilkel şekilleri, çocuklarda tahmin edildiğinden daha erken yaşlarda ortaya çıkmasına karşın, mecazı anlama ve anlayarak konuşma becerisi çok daha geç dönemlerde görülmektedir. Çocukların mecazları anlamada karşılaştıkları güçlüklerden biri, çocuğun mecazın anlaşılmasına olanak tanıyan benzetmeler ile ilgili ön bilgiye sahip olmayışıdır. Benzetmeler güçlü birer gülmece kaynağıdır. Abartılı ama basit benzetmeler çocuklar tarafından son derece komik bulunmaktadır.

Sözlü mizahın etkili yollarından olan paradokslar ve oxymoronlar ele alındığında, bir ifade veya ifadeler grubuyla yaratılan çelişkileri tanımlayan paradokslardansa, yalnızca iki ya da üç sözcükle yaratılan çelişkileri tanımlayan oxymoronların çocuk kavrayışına daha yakın olduğu görülmektedir. Oxymoronlar, bilmece ve tekerleme gibi ilk bakışta saçma ve anlamsız bir görünüm sunmakla birlikte gerçeğin farklı yönlerini göstermek üzere rol üstlenirler. Oxymoronları çocuklar için güldürü elde etmede araç olarak kullanmak mümkündür. Dikkat edilmesi gereken önemli nokta soyut anlamlara değil, fiziksel anlamlara yönelik karşıt kavramları bir araya getirmek olmalıdır.

Gülmecenin başlıca konularından olan fıkralar, akla gelebilecek her çeşit söz sanatını içermelerinin yanı sıra, toplumların kendilerine özgü politik, ekonomik, kültürel özelliklerle bağdaşmayan unsurları eleştirdikleri bir mecradır. Bu anlamda fıkralar alaydan ince yergiye uzanan eleştirel birer yapı taşırlar. Bütün bu yapılar çeşitli dil olayları ile yakından ilgilidir. Çocukların basit fıkraları kavrayış yeteneklerinin bile işlem öncesi dönemi olan 2-6 yaş aralığında büyük oranda gelişmemiş olduğu düşünülmektedir. Çocukların fıkraları anlayabilmeleri için kavramsal ve düşünsel olarak gelişmiş olmaları gerekir.

Taşlama, yergi, alay, söz maskaralığı gibi pek çok amaçla sıklıkla kullanılan “ironi” oldukça etkili bir mizah elde etme aracıdır. İroniyi yapan ve algılaması beklenen kişi ya da kitlenin mutlaka ince bir kavrayış ustalığına sahip olması gerekir. İroniler temel olarak gerçek ile görünüş, söylenen ile söylenmek istenen arasındaki karşıtlıktan beslenir. Çocukların 5-6 yaş aralığındayken ironik bir

konuşmanın asıl niyetini anlama konusunda hızla yetkinleşmeye başladıkları düşünülmektedir. Çocukların formları ve işlevleri bakımından ironik ifadeleri tanıma becerileri ergenlik döneminde büyük artış gösterirken, çocukların da tıpkı yetişkinler gibi, bir niyeti göstermek amacıyla işaretler kullanabildiği ve ironik bir konuşma yapabildiği bildirilmektedir. Çocukların bir ifadenin ironik olup olmadığına hükmetmelerinde, ifadelerin çağrışım alanları ve örtülü ifade biçimleri ile konuşmacının ses tonu, tonlama ve vurguları etkili olmaktadır.

Her yeni kuşağın ekonomik ve sosyokültürel değişkenlerden etkilenen kendilerine özgü alt dilleri vardır. Pek çok kez kendi jargonları olan çocukların sahip oldukları alt dilleri, onların gruba yakınlıklarını ve bağlılıklarını ifade eden bir araç olur. Mizah dilinde argo kullanımı, mizah konusu olan kişinin özelliklerinden etkilenmektedir. Argo ya da küfrü mizah sınırları içine çeken, kullanımındaki zekâ pırıltısı, buluş, ironi ve taşı gedigiğine koyma gibi özellikleridir. Özellikle geç dönem çocukları jargon ve argo kullanımına pek meraklıdır.

Diğer yandan güldürü elde etme yöntemlerinden bazıları da müstehcenlik ve tuvalet esprileri gibi toplum tarafından ayıplanan, konuşulması yasaklanan davranışlarla yapılanlardır. Ahlakî bir boyut taşıdığından kimi kültür ve çevrelerce son derece katı kurallarla yasaklanan müstehcenlik ve insan bedeninin boşaltım fonksiyonlarını ilgilendiren söz ve davranışlardan doğan mizahın başarısı inkâr edilemez. Bu başarının en büyük nedeni söz konusu yasakların insan üzerinde yarattığı baskının yoğunluğudur. Özellikle ergen çocuklar arasında tuvalet şakaları ve müstehcen espri ve fıkralar çok popülerdir. Müstehcenlik ve tuvalet esprilerinin özellikle ön ergenlik döneminden itibaren oldukça etkili olduğunu belirtmekle birlikte, çocuk yazınında, çocuğu korumaya yönelik bir gayretle fazlaca yer verilmediğini söylemek yanlış olmaz.

#### KAYNAKÇA

- Aamodt, S., Wang, S. (2011), *Çocuğunuzun Beynine Hoş Geldiniz*, Çev: Cem Duran, İstanbul, 2. Baskı, NTV Yayınları.
- Acarlar, F., Ege, P., Turan, F. (2002), Türk Çocuklarında Üstdil Becerilerinin Gelişimi ve Okuma İle İlişkisi, *Türk Psikolojisi Dergisi*, Sayı: 17 (50), 2002, ss: 63-73.
- Okur Akçay, N. (2014), Zıt Kavramların Öğretilmesinde Birlikte Öğrenme Yönteminin Etkisi, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2014, Cilt:3, Sayı: 1, No: 37ISSN:2146-9199, ss:398-405.
- And, M. (1985), *Geleneksel Türk Tiyatrosu, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul, İnkılap Kitabevi. Aydın, 2012: 9)
- Baki, Y., Karakuş, N. (2014), Fıkra Türünün Eğitimdeki Yeri ve Türkçe Ders Kitaplarındaki Kullanılabilirliği, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart 2014, Yıl: 7, Sayı: 17, ss:785-812.
- Baş, B. (2010), Söz Varlığının Oluşumu ve Gelişiminde Çocuk Edebiyatının Rolü, *TÜBAR-XXVII- Bahar 010*, ss:137-159.
- Bulut, P., Kuşdemir, Y. (2013), Çocuk Gözüyle Nasreddin Hoca, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Kış 2013, ss:101-112.
- Clıkeman, M.S. Glass, K. (2010), The Relation of Humor and Child Development: Social, Adaptive, and Emotional Aspects, *Journal of Child Neurology*, DOI:10.1177/0883073810373144, pp.1-13.
- Cunningham, J. (2004), *Children's Humor*, Chapter 5, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp:93-110, 5/21/2004.
- Çiçek, A. (2002), 0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dil Gelişimi, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 4-1, 2002, ss:115-124.
- Demirci, K. (2008), Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine, *Milli Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 77, ss:21-34.

- Duran, E. (2012), İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Nasreddin Hoca ve Keloğlan'a İlişkin Bilgi ve Algı Düzeylerinin İncelenmesi, *Turkish Studies*, Sayı 7/2, Ankara, 2012, ss.371-384.
- Gökmen, Ü. (2015), İroniden Komediye Bir Eğlence Aracı: Efrasiyab'ın Hikâyeleri, *Turkish Studies, International Periodical for he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 10/8, pp:1087-1106.
- Gönel, H. (2011), Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebi Sanatlar, *Turkish StudiesInternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 6/4, pp:163-182.
- Güçbilmez, B. (2005), *Sophokles'ten Stoppard'a İroni ve Dram Sanatı*, Ankara, Deniz Kitabevi Yayını.
- Güngör, A. (2014), İkirciklem (Oxymoron) Uyumsuzluğun Uyumu, *Dergi Karadeniz*, 2014, Kış, Yıl: 6, Sayı: 23, ss:102-121.
- Hacinebioğlu, İ.L. (2006), Bir Düşünce ve Mantık Problemi Olarak Paradoks, *Uludağ Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi Kaygı*, Yıl:2006, Güz, Cilt-Sayı: 7, ss:105-120.
- Hamzadayı, E., Çetinkaya, G. (2013), Çocuk Okurların Bilişsel, Duyuşsal ve Toplumsal Gelişimlerdeki İşlevleri Açısından Aytül Akal'da Mizah Ögesinin Kullanımı, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/4, 2013, pp.489-498.
- Karabulut, F.,- Ospanova, G. (2013), Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/2, 2013, ss:122-146.
- Karacan, E. (2000), Bebeklerde ve Çocuklarda Dil Gelişimi, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, Sayı: 3, 2000, ss. 263-268.
- Kızıltan, N. (2010), Fıkra Metinlerinin Kız ve Erkek Çocuklar Tarafından Algılanışı, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/27/759/9643.pdf>
- Knox, N. (1972), On the Classification of Ironies, *Chicago Journals, Modern Philology*, Volume: 70, Number: 1, August 1972, pp: 53-62.
- Korkmaz, B. (2005), *Dil ve Beyin*, İstanbul, Yüce Yayın.
- Köse, A. (2012), Medya ve Dil Oyunları: Gündelik Dil Pratiklerinde Televizyon Dizilerinin Etkisi, *Milli Folklor*, 2012, Yıl:24, Sayı:93, ss:220-233.
- Mağden D., Tuğrul, B. A. (1994), Çocukta Mecaz Kavramının Gelişmesi ve Mizah Anlayışı, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Sayı: 18 (91), ss:23-34.
- Masten, A.S. (1986), Humor and Competence in School-Aged Children, *Society for Research in Child Development*, Vol 57, No 2, April 1986, pp.461-473.
- Mcghee, P. E. (1971), Cognitive Development and Children's Comprehension of Humor, *Society for Research in Child Development*, Vol: 42, No:1, March 1971, pp.123- 138.
- Mcghee, P. E. (1974), Development of Children's Ability to Create the Joking Relationship, *Society for Research in Child Development*, Vol: 45, No:2, Jun 1974, pp:552-556.
- Mcghee, P. E. (1976), Children's Appreciation of Humor: A Test of the Cognitive Congruency Principle, *Society for Research in Child Development*, Vol:47, No: 2, June, 1976, pp.420-426.
- Mcghee, P. E. (2013), *Humor and Children's Development: A Guide to Practical Applications*, Published 2013 by Routledge, New York, USA
- Morreall, J. (1997), *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev: Kubilay Aysevener- Şenay Soyer, İstanbul, İris Yayınları.



Özder, H., Konedralı, G. Doğan, H. (2012), İlkokul Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerinin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 2012, Cilt: 2, Sayı: 4, ss: 13-26.

Özünü, Ü. (1999), *Gülmecenin Dilleri*, Ankara, Doruk Yayınları.

Pexman, P. M. (2008), It's Fascinating Research, The Cognition of Verbal Irony, *Current Directions in Psychological Science*, Volume: 17, Number: 4, pp:286-290.

Portael, V., Truyen, C. (1996), Lachen is Gezond, Volkswijsheid of Medische Ernst? Humor in de Gezondheidszorg, *Apeldoorn, Garant-Uitgevers*.

Püsküllüoğlu, A. (1996), *Türkçenin Argo Sözlüğü*, İstanbul, Özgür Yayınları.

Ruiza, J.-H. (2014), Paradox and Oxymoron Revisited, *32nd International Conference of the Spanish Association of Applied Linguistics (AESLA): Language Industries and Social Change*, 3-5 April 2014, Seville Spain, *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 173 (2015), pp: 199-206.

Sakaoğlu, S. (2013), Geleneksel Fıkra-Modern Fıkra, *Milli Folklor*, Yıl: 25, Sayı: 97, ss:70-75.

Shapiro, E. L. (2013), *Yüksek EQ'lu Bir Çocuk Yetiştirmek*, Çev: Ümran Kartal, İstanbul, 12. Baskı, Varlık Yayınları.

Sokullu, S. (1997), *Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi*, Ankara, 3. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Spector, C. C. (1996), Language, Speech, and Hearing Services in Schools, Children's Comprehension of Idioms in the Context of Humor, *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* October 1996, Vol. 27, 307-313. doi:10.1044/0161-1461.2704.307

Şahin, H.İ. (2010), Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:55, ss:255-268.

Şahin, Ş. (2011), Bir Mizah Unsuru Olarak Klasik Arap Kaynaklarında 'Yellenme' Teması, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, 2011, ss:59-116.

Şener, S. (2010), *Tiyatroda Yaşam-Oyun İlişkisi*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Şener, S. (2010), *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, Ankara, 6. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları.

Tsakona, V. (2009), Language and Image Interaction in Cartoons: Toward a Multimodal Theory of Humor, *Journal of Pragmatics*, 2009, 41, pp. 1171-1188.

Türkmen, F. Fedakar, P. (2009), Türk Halk Tiyatrosunda Hareket Komiğine Bağlı Mizahi Unsurlar, *Milli Folklor*, Yıl: 21, Sayı: 82, 2009, ss:98-109.

Usta, Ç. (2009), *Mizah Dilinin Gizemi*, Ankara, 2. Baskı, Akçağ Yayınları.

Wilson, D. (2006), The Pragmatics of Verbal Irony: Echo or Pretence?, *Lingua*, Volume: 116, pp:1722-1743.

Yalçın, S.K, Şengül, M. (2007), Dilin İletişim Süreci İçerisindeki Yeri ve İşlevi, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 2007, ss:749-769.

Yaman, B. (2012), 6.7.8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerde Mecazlı Söyleyişlerin Kullanım Sıklığı, *International Journal of New Trends in Arts, Sports and Science Education*, Volume:1, pp: 10-27

Yapıcı, Ş. (2004), Çocukta Dil Gelişimi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, ISSN:1303-5134, 22.10. 2004, ss:1-17.

Yavuzer, H. (1993), *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul, 10. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları.

Yazıcı, N. (2011), Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 6/3, Summer 2011, pp:1299-1313.

Yeşil Şahin, S. (2012), Uyumsuzluk Kuramı Bağlamında “Yaşlı Bilge Adam” ve Oyuncunun İşlevleri: Nasreddin Hoca Neden Komiktir? *Milli Folklor*, Yıl:24, Sayı:96, ss:67-73.

Yeşilyurt, S. (2003), Anasınıfı Öğrencileri ve İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Canlı ve Cansız Kavramlarını Anlama Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, ss:83-96.

Yip, J., Martin, R. (2006), Sense of Humor, Emotional Intelligence, and Social Competence, *Journal of Research in Personality*, 40, 2006, pp.1202-1208.